

(આવ્યા). એમાંથી છૂટવું નથી, એને જ પકડી ને રાખવું (છે) ને એને જ રાખવું (છે). ઓહોહો..! અવળાઈ તે પણ કાંઈ. બહિરાત્મબુદ્ધિ-બહારને રાખવા, છોડવા, રાજી-ખુશી કરવા. કહે છે કે, ભાઈ! એ મૂંઢભાવ છોડ અને જ્ઞાનમય ભગવાન જાણવાનો દેખનાર સ્વભાવ તારો (છે). બોલવું પણ ક્યાં ને વિકલ્પ પણ ક્યાં ત્યાં (છે)? સમજાણું કાંઈ? એવી આત્માની ચીજને તું જાણ અને એ તો એકલો જ્ઞાનમય ભગવાન છે. સમજાણું કાંઈ? એમાં બોલવાનું, હાલવાનું, બીજાને રાજી (કરવાનું), બીજાથી રાજી થવાનું, કોઈ સ્વરૂપમાં છે જ નહિ. આહાહા..!

‘જો વીતરાગ સ્વસંવેદનકર પરમાત્મા જ્ઞાના થા, વહી ધ્યાન કરને યોગ્ય હૈ.’ શું કહ્યું? અંતરાત્માની વાત કરી. ભગવાનઆત્મા એકલો જ્ઞાનનો (પુંજ), જ્ઞાન જેનું રૂપ અને સ્વરૂપ છે. શરીર જેનું રૂપ ને સ્વરૂપ જેનામાં ત્રણ કાળમાં નથી, વાણીનું રૂપ અને સ્વરૂપ જેનામાં નથી, પુણ્ય-પાપના વિકલ્પોના જવાબ દેવામાં આ વિકલ્પ હોય તો આમ દઉં, એવું વિકલ્પનું સ્વરૂપ ને રૂપ જેના સ્વરૂપમાં નથી. એ તો કેવો છે? વીતરાગ સંવેદન પરમાત્મા (છે). એ જ્ઞાનમય ભગવાન એને રાગરહિત ચૈતન્યના ભાન દ્વારા જાણ્યો હતો એ જ ધ્યાન કરવાને લાયક છે. એમાં વારંવાર એકાગ્ર થવા લાયક છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

‘યહાં શિષ્યને પ્રશ્ન ક્રિયા થા, જો સ્વસંવેદન અર્થાત્ અપનેકર અપનેકો અનુભવના...’ મહારાજ! આપે એમ કહ્યું અપનેકર અપનેકો-પોતાથી પોતાને અનુભવવો. ‘ઈસમેં વીતરાગ વિશેષણ ક્યોં કહા?’ પોતાનું જાણવું એમાં વીતરાગનું વિશેષણ (લગાવી) વીતરાગ સ્વસંવેદન જ્ઞાન કેમ કહ્યું? સ્વસંવેદન કહેવું હતું એકલું. વીતરાગ સ્વસંવેદન કેમ કહ્યું? આત્મા ભગવાન જ્ઞાનની મૂર્તિ પ્રભુ! પુરુષાકાર પરમાત્માનું સ્વરૂપ પોતે છે, એને પોતાના વીતરાગી જ્ઞાન દ્વારા જાણવું. આપે વીતરાગ શબ્દ કેમ વચમાં નાખ્યો? એમ શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો છે. ‘ક્યોંકિ જો સ્વસંવેદન જ્ઞાન હોવેગા, વહ રાગરહિત હોવેગા હી.’ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. એનું વિશેષ સમાધાન કરશે. (શ્રોતા : પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)

વીર સંવત ૨૪૯૧, આસો સુદ ૫, બુધવાર
તા. ૨૯-૦૯-૧૯૬૫, ગાથા-૧૨, પ્રવચન નં. ૧૦

‘પરમાત્મપ્રકાશ’. પહેલાં ભાગની ૧૨મી ગાથા. અહીંયા શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. એમ આચાર્યે કહ્યું, કે આત્માનું સ્વસંવેદન વીતરાગી જ્ઞાન, તેને સમ્યજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. આત્મા વસ્તુ સ્વરૂપે શુદ્ધ ચિદાનંદની જ્યોતિ, એનું સ્વ એટલે પોતાનું વેદન. અકષાય ભાવનું સમ્યજ્ઞાનના પ્રકાશ સાથે વીતરાગી વેદન (થવું) તેને સ્વસંવેદન કહેવામાં આવે છે. એને ધર્મની શરૂઆત ચોથા ગુણસ્થાનથી કહેવામાં આવે છે.

ત્યારે શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો કે, 'વીતરાગ વિશેષણ ક્યોં કહા? ક્યોંકી જો સ્વસંવેદન જ્ઞાન હોવેગા, વહ તો રાગરહિત હોવેગા હી.' સમજાય છે? શિષ્યને એટલો તો આશંકાનો ભાવ આવ્યો, કે આ સ્વસંવેદન આત્મા જે છે એ પોતાનું સ્વરૂપ શુદ્ધ, એને પોતાથી-સ્વથી સં-પ્રત્યક્ષ વેદે, એ તો વીતરાગભાવવાળું જ હોય. એમ તો શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો. છતાં 'વીતરાગ વિશેષણ ક્યોં કહા?' સમજાણું?

'ઈસકા સમાધાન શ્રીગુરુને ક્રિયા કિ વિષયોકે આસ્વાદનસે ભી ઉન વસ્તુઓકે સ્વરૂપકા જ્ઞાનપના હોતા હૈ,...' શું કહે છે? ભગવાનઆત્મા જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ હોવા છતાં વિષયોના, કષાયોના પરિણામોનું સ્વમાં વેદન હોય છે. એને પણ સ્વસંવેદન કહેવામાં આવે છે. પણ એ વિષયોનું, ભોગનું, રાગનું વેદન એ રાગવાળું છે. સમજાણું કાંઈ? આત્મા વીતરાગી વિજ્ઞાનઘન (છે). એ પોતાનો વિષય, ધ્યેય છોડીને પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયો શુભાશુભ ચાહે સો હો, એ તરફના પુણ્ય-પાપનો વિકાર એ રાગ છે અને એ રાગનું વેદન એ સ્વસંવેદન કહેવાય. પોતાનું વેદન છે રાગનું, પણ વીતરાગી વેદન નથી. સમજાણું કાંઈ? ક્યા ફરમાયા? લ્યો!

આત્મા વિષયનું વેદન કરે એ કાંઈ જડનું વેદન નથી, પરનું નથી. આત્મા આનંદમૂર્તિ સ્વરૂપ સ્વ વિષયને છોડીને પર વિષયમાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ આદિમાં જે રાગાદિને કરીને વેદે એ સ્વસંવેદન છે. પોતાનું વેદન એટલે વિકારનું વેદન છે, એ કાંઈ જડનું ને પરનું નથી. એટલે સ્વસંવેદનમાં વીતરાગતા કહેવાનું એ કારણ છે કે, આ સ્વસંવેદન જે રાગવાળું છે એ વેદન અહીંયા લેવાનું નથી. સમજાણું કાંઈ આમાં?

આત્મા એકલો અતીન્દ્રિય આનંદનો રસ અને અકષાય સ્વભાવ, એનો એ પ્રભુ સાગર પૂર્ણ ભરેલો છે. એનું જે સ્વ, સ્વ એટલે અવિકારી વીતરાગી સ્વભાવનું. સ્વ-પોતાનું, સં-પ્રત્યક્ષ, રાગ વિના આત્માની શાંતિનું, જ્ઞાનનું વેદન થાય એને અહીંયા વીતરાગી સ્વસંવેદન કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે કાંઈ? એ ચોથે ગુણસ્થાનથી પ્રગટ થાય છે. સમ્યક્દર્શનથી સ્વસંવેદન વીતરાગી વેદન પ્રગટ થાય છે. એટલે સ્વસંવેદનને વીતરાગી વેદન કહેવાનો આશય કે વિષયના ભોગને પર તરફના વેદનમાં પોતે વેદે છે તો રાગને-વિકારને અને પોતાનું વેદન (છે). પોતાનું એટલે સ્વરૂપની વાત અહીંયા નથી. પણ વિકારને વેદે છે એમાં એકલો રાગ છે. માટે એ રાગનું વેદન એ સ્વસંવેદન વીતરાગી હોઈ શકે નહિ. સમજાય છે કાંઈ આમાં? આહાહા..!

એમ કહે છે કે, અનંતકાળે એણે કાંઈ પરને તો કોઈ દિ' વેદ્યું નથી. જડને, શરીરને, પૈસાને, લાડવા, દાળ, ભાતને વેદ્યું નથી. એણે વેદ્યો તો પોતાનો જ ભાવ છે. પણ એ પોતાનો ભાવ એ રાગ ને વિકાર ને કષાયવાળો છે. એને એણે વેદ્યો. એ રાગવાળી વેદનાને જુદી પાડવા સમ્યક્દષ્ટિને વીતરાગી સ્વસંવેદન હોય છે. માટે સ્વસંવેદનને વીતરાગ શબ્દ લાગુ પાડવો પડ્યો. ઓહો..! કહો, 'સેઠી'! આ તો જૂના માણસ છે તોય હજી એને પૂછવું પડે છે નવું. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- રાગના વેદન વખતે...

ઉત્તર :- રાગનું વેદન ને રાગનું જ જ્ઞાન છે, સ્વનું જ્ઞાન ને સ્વનું વેદન નથી. ઠીક! અનાદિ વસ્તુ તો ભગવાન પૂર્ણાનંદથી ભરેલું તત્ત્વ વસ્તુ પદાર્થ આત્મા (છે). એનું સ્વ-જ્ઞાન ને સ્વનું વેદન તો વીતરાગી જ્ઞાન ને વીતરાગી વેદન હોય. પણ પુણ્ય-પાપના ભાવનું વેદન અને તેનું જ્ઞાન એ તો રાગનું જ્ઞાન ને રાગનું વેદન છે. સમજાણું કાંઈ આમાં? એય..! 'જમભાઈ'! હવે આવું ઝીણું. 'ભીખાભાઈ'! આહાહા..!

વસ્તુ છે કે નહિ? એક ગોળનો આવડો મોટો ગાંગડો હોય. સમજાય છે? તો ગોળનો સ્વાદ આવે એ ગોળની મીઠાશનો આવે કે નહિ? કે ગોળ ઉપર કોઈ ઘૂળનું ઢેકું બહાર આવી ગયું જરી. આ નથી નાખતા આમાં? ગોળ બાંધે ને જરી (એમાં) કાળી ઘૂળ નાખે, સાબુ નાખે. અને એમાં કોઈ સાબુનો ભાગ ને જરીક ઘૂળનો ભાગ રહી ગયો એનો સ્વાદ એ કાંઈ ગોળનો સ્વાદ છે? સમજાણું કાંઈ?

એમ ભગવાનઆત્મા જ્ઞાન ને અનાકુળ આનંદનું સ્વરૂપ, એમાં જેટલા વિકાર પુણ્ય-પાપના, રાગ-દ્રેષના થાય, એ ઘૂળ ને સાબુની કોઈ કટકી રહી જાય એમાં ગોળમાં, હોં! થોડી થોડી નાખે ને? એ સ્વાદ બીજો થઈ જાય. એમ ચૈતન્યનો સ્વાદ સ્વનું જ્ઞાન ને સ્વનો સ્વાદ એ વીતરાગી જ્ઞાન ને વીતરાગી સ્વાદ છે. આહાહા..! કેમ કે આત્મા વીતરાગસ્વરૂપ જ છે. વીતરાગ એટલે અકષાય સ્વભાવનો ઘન આત્મા છે. આહાહા..! અકષાય સ્વભાવનો પિંડલો આત્મા ભગવાન છે. એ આત્માનું અંદર જ્ઞાન અને આત્માનું વેદન (થાય), એ સ્વ જ્ઞાન અને સ્વનું શાંતિનું વેદન (છે). એને વીતરાગી વેદન કહેવામાં આવે છે. અને આ વિષયનું વેદન રાગનું, ભોગનું, વિકલ્પનું, માન, આ કીર્તિ, એના તરફનો રાગ, એ રાગનું વેદન એ છે પોતાનું વેદન, પણ ઓલું સ્વભાવનું નહિ, વિકારનું વેદન છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! એમાં કાંઈ લાડવા ને દાળ-ભાત ને રૂપિયાનું વેદન નથી. શું હશે? 'મૂળચંદભાઈ'! નહિ?

એક તો આ ઘી મોંઘા મળે પાંચસો રૂપિયાનું, રૂપિયાનું પાંચ શેર હોય? રૂપિયાનું પાંચ શેર તો પહેલાં હતું. પાંચ રૂપિયાનું શેર. કહો, હવે એનો સ્વાદ કેવો આવતો હશે? સ્વાદ ઘીનો આવતો હશે? ભગવાનઆત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપે પૂર્ણ સ્વરૂપ છે. એ તો કેવળજ્ઞાનનો, કેવળ-એકલા જ્ઞાનનો ને એકલા વીતરાગી અવિકારી સ્વભાવનો કંદ પિંડ વસ્તુ આત્મા (છે). હવે એ પોતે પરનો વિષય કરે તો કાંઈ પરને વેદતો નથી. વેદવા વખતે રાગ કરે છે, દ્રેષ કરે છે, વિકલ્પ (કરે છે) એને એની પર્યાયમાં, અવસ્થામાં અનુભવે છે. પણ એ વિકારી વેદન છે તે દુઃખરૂપ છે અને એ સંસાર છે, એવા રાગવાળા વેદનને જુદું પાડવા સ્વસંવેદનને વીતરાગી વેદન કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાય છે આમાં? ઓહોહો..!

'વિષયોકે આસ્વાદનસે ભી ઉન વસ્તુઓકે સ્વરૂપકા જ્ઞાનપના હોતા હૈ,...' જોયું? એનું જાણપણું તો હોય છે. આ રાગનું, દ્રેષનું આ ફલાણું છે. 'પરંતુ રાગભાવકર દૂષિત હૈ,...' જ્ઞાન તો હોય ને? જ્ઞાન ક્યાં ચાલ્યું જાય? આ રાગનું જ્ઞાન, દ્રેષનું જ્ઞાન, પુણ્યનું જ્ઞાન, પાપનું જ્ઞાન, ભોગનું, વાસનાનું જ્ઞાન. 'વસ્તુઓકે સ્વરૂપકા જ્ઞાનપના હોતા હૈ, પરંતુ

રાગભાવકર દૂષિત હૈં, ઈસલિયે નિજરસ કા સ્વાદ નહીં હૈં,...’ એથી ભગવાનઆત્મા એકલો જેમ... આ કોલ્હાપુરનો ગોળ નથી થાતો? શું કહેવાય છે ઈ? રવા રવા મોટા. એમાં અડધા નંબરનો ગોળ આવે છે કાંઈક. બહુ ઊંચો કહે છે. નહિ? અડધા નંબરનો ને? ઊંચો આવે છે. એ તમે ગયા હતા ને? રત્નાગીરી. એ બધા સાથે ફરતા હતા ને, એને ખબર છે ને. ધોળો બાચકા જેવો આમ સમજ્યા ને. અધમણ લીધો હતો તો મોટરમાં ઉંદર ખાવા મંડ્યો. નીકળ્યો નહિ એમાંથી ઉંદર.

હા. ત્યાં નીકળીને પાણી પી આવે. વળી પાછો ગરી જાય ન્યાં ગોળ ખાવા. ‘ફતેહપુર’ કાઢ્યો પછી. એવો ઊંચો ધોળો (ગોળ). એનો સ્વાદ હશે ને જીવને? એનું જ્ઞાન છે કે આ ગોળ છે. અહીં જ્ઞાન છે પણ રાગવાળું જ્ઞાન છે. સમજાણું કાંઈ? જ્ઞાનમાં તો જે આવે એ વસ્તુનો ખ્યાલ આવે કે નહિ? એ જ્ઞાન છે એ જાણે છે કે, આ ગોળ છે અને એમાં રાગ થાય છે. એ રાગનો સ્વાદ લે છે, ગોળનો નહિ. જ્ઞાન વસ્તુનું છે, સ્વાદ રાગનો છે.

મુમુક્ષુ :- ગોળ....

ઉત્તર :- કોનો? રાગનો ગોળ એવું ક્યાં કીધું? ગોળનું જ્ઞાન કીધું. અહીં શું કીધું?

‘ઉન વસ્તુઓંકે સ્વરૂપકા જાનપના હોતા હૈં,...’ આ ગોળ છે, આ દૂધપાક છે, આ સ્ત્રીનું માંસ શરીર છે, એમ જ્ઞાનમાં આવે છે પણ એ જ્ઞાનમાં ભેગો રાગ છે, વિકાર છે એ વિકાર દોષીનું જ્ઞાન તે વિકારનું આસ્વાદન (છે). તે ભલે સ્વનું પોતાના વિકારનું લોય છતાં એ વિકારવાળું છે. એ જ્ઞાન તે જ્ઞાન કહેવાતું નથી. જેમાં સ્વ જ્ઞાન ભળે નહિ ને રાગ રહિત થાય નહિ તેને જ્ઞાન કહેતા નથી. એમ કહે છે. આહાહા..! કલો, ‘નેમિદાસભાઈ’! આહાહા..! કેવા હશે એ ‘પોરબંદર’ના ભેંશના ઘી કુરિયા? મીઠા તો લાગતા હશે કે નહિ? કે, ના. એ વસ્તુનું (જ્ઞાન થાય છે). આ લખ્યું છે શું પણ? આમાં જુઓને! એ વસ્તુનું જ્ઞાન છે એમ કહે છે, જુઓ!

મુમુક્ષુ :- જીવનું જ્ઞાન છે પણ મજા એની છે.

ઉત્તર :- મજા રાગની છે, એમ કહે છે અહીં. એય..! ‘ધરમચંદભાઈ’! આહાહા..! છે ને? ભાઈએ બહુ સરસ લખ્યું છે. છે ને પુસ્તક લાથમાં કેટલાકને? તમારે છે? તમારે ક્યાંથી આવ્યું?

મુમુક્ષુ :- પુસ્તક લાથમાં છે પણ ...

ઉત્તર :- પણ આ શું કહે છે એટલો ખ્યાલમાં તો... નથી ખ્યાલ એના કરતાં ખ્યાલમાં આવે એટલો જુદો તો પડે ને? એય..! શું કીધું? શું કીધું?

શિષ્યે એમ પ્રશ્ન કર્યો કે, પ્રભુ! આપ સ્વસંવેદનને વીતરાગભાવ, વીતરાગ વિશેષણ કેમ લગાડ્યું? વીતરાગ સ્વસંવેદન કેમ કહ્યું આપે? કારણ કે, જે કાંઈ વેદન લોય એ તો આત્માનું જ વેદન છે. સમજાય છે? આ રાગ (થાય એ) કાંઈ પરનું વેદન નથી. ગમે તે ચીજના કાળમાં ઉભો લોય, ભલે એ ચીજનું જ્ઞાન અહીં લોય પોતા સંબંધી, એ જ્ઞાનમાં એ જાણાય આ ગોળ છે, આ સ્ત્રી છે, આ દૂધપાક છે, આ પૂરી છે, આ આબરૂ કહે છે, મારા વખાણ કરે છે. સમજાય છે? એના જ્ઞાનમાં આવે, પણ સ્વાદ એ વખાણના શબ્દોનો નથી, સ્વાદ એ

પૂરી ને દાળ-ભાતનો નથી, સ્વાદ રાગનો છે. કહો, સમજાય છે કે નહિ આમાં? 'ભગવાનજીભાઈ'! આહાહા..!

કહે છે, આ સમજતા વાંચતા નથી એના પ્રયોગમાં તો ક્યાંથી હોય આ વાત, પણ આ શું કહે છે એ રીતે સમજતા નથી. ચોથે ગુણસ્થાને શુભભાવ ને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા (હોય) એ સમકિત, જાવ. અને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન એ જ્ઞાન. અહીં તો કહે છે કે પર વિષયનું જ્ઞાન, દેવ-ગુરુ ને શાસ્ત્ર એવું જ્ઞાન હોય છે. ભાઈ ! એય..! પણ એની શ્રદ્ધા કરે છે ત્યારે રાગ છે, એ રાગનું વેદન છે, એ સ્વસંવેદન વીતરાગી વેદન નથી.

હા, એમ કહે છે. વસ્તુ લીધી છે કે નહિ?

મુમુક્ષુ : દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પણ આવી ગયા.

ઉત્તર : વસ્તુ પરમાં આમ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર આ છે એમ જ્ઞાનમાં આવે છે. પણ એના પ્રત્યે પેલો શ્રદ્ધા કરે એ રાગ છે. એ રાગનું વેદન છે, આત્માના સ્વનું વીતરાગી વેદન નથી. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- એ તો પર સંબંધીનો રાગ છે.

ઉત્તર :- એ પર આવ્યું ન્યાં. પાંજરાપોળનો હું ઘણી છું ન્યાં. અને આ કાકા-કાકી ગામમાં કહેવડાવે છે, અમે મોટા શેઠિયા છીએ. એ શબ્દોનો સ્વાદ નથી તમને. સમજાણું કાંઈ? પણ એ વાત જ્ઞાનમાં નથી આવતી? એ.. કાકા! એ.. કાકા! કરતાં કરતાં તમારે ઘરે આવે. બિચારા ઘરે આવે, હોં! અંદર ગરે, અંદર. એ પહેલાં ઉભા રહે બારણા પાસે. એટલે એની અનુકૂળતા દેખે તો વળી અંદર ફળીયામાં જાય. એ.. કાકા! એ.. કાકા! પછી એમ કહે, આવો, આવો. એ બધું જ્ઞાન આવે છે કે નહિ? ખ્યાલમાં આવે છે કે નહિ? પણ ખ્યાલ નથી, પેલો રાગ છે, એ રાગનો સ્વાદ છે, એના વખાણનો નહિ. 'નેમિદાસભાઈ'! વાત ઉતારી ઘરે ઠીકને? આહાહા..!

કહે છે, ભાઈ! વસ્તુ બે. એક પોતે અને એક બીજી બધી અનંત વસ્તુઓ. જુઓ! હવે અનંત વસ્તુમાં સ્વ સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન કરીને પર વસ્તુ તરફના વલણવાળું જ્ઞાન, એ જ્ઞાન તો કરે છે કે આ શરીર છે, આ વાણી છે, આ દેવ છે, આ પ્રતિમા છે, આ ભગવાન છે, આ સમવસરણ છે, આ છે, આ છે, આ દીકરો છે, એ જ્ઞાન આવે છે પણ એની સાથે રાગ આવે છે પણ પરના લક્ષે રાગ થયા વિના રહે નહિ.

મુમુક્ષુ :- રાગમાં તો ખોવાય ગયો.

ઉત્તર :- ખોવાય ગયો. આ શું કહે છે તમારા કાકા?

મુમુક્ષુ :- એમાંથી મારે પાછું ખેંચીને કાઢવો જોશે.

ઉત્તર :- આ એમાં નથી ખોવાઈ ગયો, મફતનું માને છે એમ કહે છે. એય..! 'દેવાનુપ્રિયા'! આ છોકરાઓ કહે છે કે આ કાકા આમ કેમ બોલે છે? ખોવાય ગયા ક્યાં? આ રહ્યા. નથી? આહાહા..!

કહે છે, ભાઈ! વસ્તુએ બે. એક કોર રામ ને એક કોર ગામ. એક કોર ભગવાનઆત્મા

પદાર્થ, અનંત ગુણનો પિંડ ચૈતન્યરસનો કંદ અને એક કોર આખી દુનિયા. પછી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર હોય કે સ્ત્રી, કુટુંબ, વેપાર, ધંધા કોઈ પણ સામી વસ્તુ હો. અહીંયા એમ કહેવું છે કે, ભગવાનઆત્મા પોતાનો સ્વસ્વભાવ, એનું જ્ઞાન કરીને જે વેદે તે રાગ વિનાનું જ્ઞાન અને રાગ વિનાનું વેદન હોય છે. એ ચોથા ગુણસ્થાનની ભૂમિકા છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એ ધર્મની પ્રથમ આ ભૂમિકા (છે) કે જે ભગવાનઆત્મા વસ્તુ અતીન્દ્રિય શાંત અનાકુળ આનંદનો પિંડલો, રવો આખો, એનું જ્ઞાન, એનું લક્ષ, એનું ધ્યેય કરતાં જે એનું જ્ઞાન થાય, એમાં રાગ અનંતાનુંબંધીનો અને મિથ્યાત્વનો અભાવ થઈને જ એ જ્ઞાન થાય. એટલો વિકાર રહિત વીતરાગી જ્ઞાન (થાય), એને અહીંયા સ્વસંવેદન જ્ઞાન, ધર્મનું જ્ઞાન, આત્માનું જ્ઞાન, મોક્ષના કારણરૂપે જ્ઞાન આને કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

એ વીતરાગપણું વિશેષણ એ માટે આખું કે, જીવ પોતાના સ્વભાવનું જ્ઞાન મૂકીને પોતાની અરાગી પરિણતિને છોડી દઈને, છોડીને એટલે ઉત્પન્ન નહિ કરીને, આમ ભગવાનઆત્મા પરના લક્ષે કોઈ પણ જ્ઞેય હો, એને જાણવાનું કાર્ય તે સમયમાં છે એટલે કરે છે, જાણે છે. જાણતા તેને રાગ, દ્વેષ, વાસના, રતિ, અરતિ આદિનું વિકારનું એને વેદન છે એ ખરેખરું સ્વસંવેદન કહેવાતું નથી. એવું વેદન તો અનાદિથી નિગોદથી માંડીને નવમી ઐવેયક બહિરાત્મા ગયો, એને એવું વેદન (છે). એ કાંઈ અપૂર્વ વેદન નથી, એ અપૂર્વ જ્ઞાન નથી. સમજાણું કાંઈ?

જો ‘કિ વિષયોકે આસ્વાદનસે ભી ઉન વસ્તુઓકે સ્વરૂપકા જ્ઞાનપના હોતા હૈ, પરંતુ રાગભાવકર દૂષિત હૈ, ઈસલિયે નિજરસકા આસ્વાદ નહીં હૈ,...’ આહાહા..! અરે..! આવા માર્ગની સત્યતા, પ્રભુ! એને કાને પડે નહિ, એ વિચારવા કે દિ’ મથે? અને પરથી હટીને એનું વેદન કે દિ’ કરે? એને અદ્વરથી જ એમ ને એમ મનાવી લે (કે) આ માન્યું તે સમકિત. ભાઈ! સમકિત તો બીજા ઉગી એને પૂનમ કેવળજ્ઞાન થવાનું. એવું બીજા બોધિ-બીજા છે. એટલે કહે છે, ‘નિજરસ આસ્વાદ નહીં હૈ,...’ અજ્ઞાનીને પરના જ્ઞાન કાળે રાગનું વેદન છે. એને નિજ સ્વભાવનો આસ્વાદ અને નિજ સ્વભાવનું જ્ઞાન નથી.

‘ઔર વીતરાગ દશામે સ્વરૂપકા યથાર્થ જ્ઞાન હોતા હૈ,...’ દેખો! પણ વીતરાગ (એટલે કે) રાગ રહિત જેટલે અંશે દશા થાય, ‘સ્વરૂપકા યથાર્થ જ્ઞાન...’ સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન પોતાનું. ‘હોતા હૈ, આકુલતા રહિત હોતા હૈ.’ સમજાણું કાંઈ? પછી સ્વરૂપનું, સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું ત્યારે એને વસ્તુના પર સ્વરૂપનું પણ અંદર જ્ઞાન યથાર્થ થઈ ગયું. સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતાં, રાગરહિત જ્ઞાન થયું, એટલે આ રાગાદિ બાકી જે પરવસ્તુ છે એ મારામાં નથી એવું જ્ઞાન પણ એના સ્વરૂપનું પણ યથાર્થ (જ્ઞાન) એમાં આવી ગયું. સ્વ-પરપ્રકાશક જ્ઞાનનું સામર્થ્ય એટલું ખીલી ગયું. સમજાણું કાંઈ?

‘વીતરાગ દશામે...’ વીતરાગ દશા એટલે ચોથાથી માંડીને, હોં! ‘સ્વરૂપકા યથાર્થ જ્ઞાન હોતા હૈ, આકુલતા રહિત હોતા હૈ. તથા સ્વસંવેદનજ્ઞાન પ્રથમ...’ હવે ઈ, હવે ઈ. સ્વસંવેદનજ્ઞાન પહેલી દશામાં, પહેલી દશામાં-શરૂઆતમાં, ‘ચૌથે પાંચવે ગુણસ્થાનવાલે

ગૃહસ્થકે ભી હોતા હૈ,...' સમજાણું કાંઈ? એ સ્વસંવેદન જ્ઞાન પહેલી દશામાં શરૂઆતમાં સમકિતી અને પાંચમા ગુણસ્થાનમાં ગૃહસ્થને પણ હોય છે. જુઓ! મુનિપણા સિવાય બે આ લીધા. કોઈ કહે કે, મુનિને જ આવું હોય, (તો એમ નથી).

મુમુક્ષુ :- એ તો મુનિને ના પાડે છે. આઠમે ગુણસ્થાન...

ઉત્તર :- એ તો આઠમે... અરે..! ભગવાન! શું કરે છે? આખો વીતરાગ માર્ગ ઉથલ-પાથલ કરી નાખ્યો. અરે..! પદ્મતિની એની પ્રણાલિકાની પ્રપ્તિ ફેરવી નાખી. વસ્તુ તો એની ફરી ગઈ છે અંદર. સમજાય છે?

આ આત્મા ચોથે, પાંચમે ગુણસ્થાને (હોય), 'સ્વસંવેદન ગૃહસ્થકે ભી હોતા હૈ,...' એ ચક્રવર્તીના રાજ હોય, બળદેવના રાજ હોય, ઈન્દ્રપદના પદ હોય એમાં પણ જેને જે ચોથું, પાંચમું (ગુણસ્થાન) હોય એને એ પણ સ્વસંવેદનજ્ઞાન થાય છે. 'વહાં પર સરાગ દેખનેમેં આતા હૈ,...' શું હવે કહે છે? ચોથા, પાંચમા (ગુણસ્થાનમાં) પણ હજી રાગ દેખવામાં આવે છે. ચોથે ત્રણ કષાય, પાંચમે બે કષાય-રાગ (હોય છે). એ રાગનો નિષેધ કરવા ત્યાં વીતરાગી સ્વસંવેદનજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

ફરીને. 'સ્વસંવેદનજ્ઞાન પ્રથમ અવસ્થામેં ચૌથે પાંચવે ગુણસ્થાનવાલે ગૃહસ્થકે ભી હોતા હૈ, વહાં પર સરાગ,...' વહાં પર, હાં! ત્યાં પણ. બહિરાત્માના વેદનમાં તો રાગ છે જ, એ તો એકલું રાગનું વેદન છે, પણ ચોથે-પાંચમે પણ રાગ છે, હજી દેખાય છે. 'દેખનેમેં આતા હૈ,...' જોવામાં આવે છે. સમજાય છે? 'ઈસલિયે રાગસહિત અવસ્થાકે નિષેધકે લિયે...' એ ચોથા પાંચમામાં પણ રાગ દેખાય છે. છતાં એ રાગના નિષેધ માટે વીતરાગી સ્વસંવેદન કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

એક તો વિષયના આસ્વાદનું રાગ જ્ઞાન એ વીતરાગી નથી, રાગવાળું છે માટે એનો નિષેધ કરવા વીતરાગ વિશેષણ કહ્યું અને બીજું ચોથે, પાંચમે હજી રાગ દેખાય છે. એ રાગ દેખાય છે એ સ્વસંવેદન નહિ, એનું જ્ઞાન છે. પણ એના રહિત જેટલું સ્વનું જ્ઞાન થઈને રાગ રહિત વેદન (થાય છે) તેને સ્વસંવેદન વીતરાગ વેદન કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાય છે કે નહિ આમાં? શબ્દ પણ કેવા! જુઓને! 'સ્વસંવેદનજ્ઞાન વહાં પર સરાગ દેખનેમેં આતા હૈ,...' રાગ છે, રાગનું જ્ઞાન પણ છે. પણ એ રાગનો નિષેધ કરવા સ્વનું જ્ઞાન (થઈ), રાગ રહિત જેટલું વેદન થયું, તેને વીતરાગી સ્વસંવેદન કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! ભારે વાત, ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- બાઘોલો નથી, મોટો બાદશાહ છે. ચૈતન્યનો બાદશાહ પોતે. બાઘોલો કેમ કહેવાય એને? માની બેસે એને શું કરવું ? સમજાય છે કાંઈ?

ચૈતન્યનો સૂર્ય લહલહતો હજાર કિરણો ઉગે સૂર્ય. આ તો અનંત કિરણો ખીલેલો ચૈતન્ય અંદર પડ્યો છે. એવો ભગવાનઆત્મા ચોથે, પાંચમે ગુણસ્થાને પણ સ્વનું જ્ઞાન કરીને રાગરહિત જેટલી દશા થઈ છે, એ વીતરાગી સ્વસંવેદન બતાવવા, એને રાગ હોય છે એનો

નિષેધ કરવા, વીતરાગ સ્વસંવેદન કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

બે પ્રકાર કહ્યા. વીતરાગ વિશેષણ કેમ કહ્યું? એમ શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યાના બે ઉત્તર દીધા. એક તો પરનું જ્ઞાન કરીને રાગવાળું વેદન (થાય છે), તેનો નિષેધ કરવા આ કહ્યું છે. બીજું પોતાના સ્વસંવેદનમાં પણ હજી રાગ બાકી છે. એ સ્વસંવેદન કાળ વખતે રાગ દેખાય છે. એ રાગના નિષેધ માટે સ્વસંવેદનનું જ્ઞાન જેટલું રાગરહિત થયું એ વીતરાગી જ્ઞાન છે એમ બતાવવા ‘વીતરાગ’ વિશેષણ કહેવામાં આવ્યું છે. કહો, સમજાણું કે નહિ આમાં?

આ તો ‘શશીભાઈ’ કહેતા હતા, પેથીયે પેથીયે વાત ચાલતી હતી અત્યાર સુધી. પરમ દિ’ આવ્યા હતા. પણ આ તો કહે, વાળે વાળે (તેલ નખાય છે). બહુ મગજવાળો માણસ છે, હોં! ‘શશીભાઈ’ પરમ દિ’ આવ્યા હતા, બહુ ખુશી થઈને. ઓહોહો..! ઓલું સવારમાં ત્રીજનું વ્યાખ્યાન સાંભળ્યું ને. આ તો પેથીયે પેથીયે તેલ નાખે છે એમ લોકો કહે છે. પણ આ તો વાળે વાળે (તેલ નખાય છે). પણ જેને વાળ હોય એને ખબર પડે કે નહિ? વાળ વિનાના માથા થાય છે. ખબર છે કે નહિ? શું કહેવાય એને? ટાલિયા. છે ને આ એક ‘મનસુખભાઈ’નો દીકરો, નહિ? ‘મનસુખભાઈ’નો દીકરો મોટો. ‘મનસુખભાઈ’ના દીકરા. ‘મનસુખ તારાચંદ’, નહિ? ડોકટર. ગુજરી ગયા ને? એના ત્રીજા નંબરના છોકરાને પહેલેથી વાળ નહિ, જન્મથી નહિ, વાળ જ નહિ. અહીં એક વાર આવ્યો હતો. બારણા પાસે ઉભો હતો. ‘ભાવનગર’ લગનમાં આવ્યો હતો. ‘મનસુખ તારાચંદ’ કરોડપતિ. ત્રીજા નંબરનો દીકરો. લગન થઈ ગયા. પૈસા છે કે નહિ? ઈ છે ને.

એમ આત્માની અનંતી લક્ષ્મી અંદર પડી છે, એની લગની લાગે એને પરમાત્મા મળ્યા વિના રહે નહિ. સમજાણું કાંઈ? એને રાગ-બાગ હોતા નથી. એ નહિ. રાગ વિનાનું જ્ઞાન બતાવવા વીતરાગ વિશેષણ કહ્યું છે. પાઠમાં તો ‘અન્તરાત્મલક્ષણવીતરાગનિર્વિકલ્પ-સ્વસંવેદનજ્ઞાનેન’ એટલો શબ્દ છે. આ એનું આ છે ને? છેલ્લી લીટી. આહાહા..! પહેલાંના ગૃહસ્થો પણ એવા હતા. સમજાણું? આ પંડિત છે. (અત્યારે તો) બહુ ફરી ગયું.

ઓહો..! ભગવાનઆત્મા આખો પૂર્ણાનંદનો નાથ! પૂર્ણ પૂર્ણ અનંત અનંત સુખનો સાગર પ્રભુ આત્મા છે. એકલો ગોળનો રવો જ્યાં ચીરો ત્યાં ગોળ જ નીકળે. એમ ભગવાનઆત્મા પૂર્ણ આનંદ ને શાંતરસનો (પિંડ છે). જ્યાં નજર નાખો ત્યાં એની શાંતિ ને જ્ઞાન જ એનું થાય. સમજાણું કાંઈ? ચોથે, પાંચમે (ગુણસ્થાને) રાગ દેખવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? એ રાગના નિષેધ માટે ‘વીતરાગ સ્વસંવેદન જ્ઞાન એસા કહા હૈ.’ કહો, બરાબર છે?

‘રાગભાવ હૈ, વહ કષાયરૂપ હૈ, ઈસ કારણ જબતક મિથ્યાદષ્ટિ કે અનંતાનુબંધી કષાય હૈ, તબતક તો બહિરાત્મા હૈ,...’ ત્યાં સુધી તો એકલા રાગ ને વિકારનું જ જ્ઞાન ને વિકારનું વેદન (છે). સમજાય છે? અથવા પર પદાર્થનું જ્ઞાન ને વિકારનું વેદન (છે). એને તો આત્માનું જ્ઞાન ને આત્માનું વેદન જરીએ નથી. સમજાણું કાંઈ? ‘ઉસકે તો સ્વસંવેદન જ્ઞાન અર્થાત્ સમ્યક્જ્ઞાન સર્વથા હી નહીં હૈ,...’ કોને? જેની દષ્ટિ એકલા પરપદાર્થની માન્યતા

ઉપર છે અને કષાય અનંતાનુબંધી સહિત છે, એને તો સમ્યજ્ઞાનનો એકેય અંશ નથી. અગિયાર અંગ ભાણ્યો, નવ પૂર્વ ભાણ્યો પણ સમ્યજ્ઞાન નથી. સમજાણું કાંઈ? અગિયાર અંગ ભાણ્યો, નવ પૂર્વ ભાણ્યો (પણ એ) સમ્યજ્ઞાન નથી, એ સમ્યજ્ઞાનનું લક્ષણ નથી.

‘ઔર ચતુર્થ ગુણસ્થાનમે (અવિરતિ) સમ્યજ્ઞિ...’ હવે પેલા બેમાં ચોથા ગુણસ્થાનની વાત લે છે. ચોથા ગુણસ્થાનમાં સમ્યજ્ઞિ અવિરતિને ‘મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુબંધીકે અભાવ હોનેસે સમ્યજ્ઞાન તો હો ગયા,...’ સમ્યજ્ઞાન આત્માનું સાચું જ્ઞાન થઈ ગયું. સ્વ-વિષય જ્ઞાનમાં બનાવી અને આત્મા કોણ છે એનું જ્ઞાન થયું. ‘પરંતુ કષાયકી તીન ચૌકડી બાકી રહનેસે...’ કષાયની ત્રણ ચોકડી હજી રાગમાં બાકી છે. રાગ ત્રણ પ્રકારનો બાકી છે-અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની ને સંજ્વલન. ‘બાકી રહનેસે દ્વિતીયાકે ચંદ્રમાકે સમાન વિશેષ પ્રકાશ નહીં હોતા,...’ એનો અર્થ એ કે, એને દ્વિતીયાના ચંદ્રમા જેવો પ્રકાશ છે, પણ એનાથી વિશેષ છે નહિ. શબ્દો તો એવા છે જાણે. ‘દ્વિતીયાકે ચંદ્રમાકે સમાન વિશેષ પ્રકાશ નહીં...’ એટલે કે બીજનો ચંદ્ર બહુ પ્રકાશવાળો નથી, એવો એનો પ્રકાશ છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- બીજ તરત આથમી જાય.

ઉત્તર :- અહીં આથમવા-ફાથમવાની વાત નથી. બીજ આથમીને ત્રીજ ઉગે છે, ત્રીજ આથમીને ચોથ ઉગે છે. ઉગે છે એ અહીં લેવાની વાત છે. સમજાણું કાંઈ?

અહીં કહે છે કે ચોથા ગુણસ્થાનમાં સમ્યજ્ઞિ અવિરતિ હોવા છતાં તેને આત્માનું સાચું જ્ઞાન અંતર્મુખનું હોય છે. તેને એટલા અંશે વીતરાગ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. પણ એને ત્રણ (પ્રકારનો) રાગ (બાકી) છે માટે બીજના ચંદ્રમાનો જે પ્રકાશ છે એટલો પ્રકાશ છે. એથી વધારે પ્રકાશ વીતરાગી વિજ્ઞાનનો પ્રકાશ, વીતરાગીની જે પ્રકાશની શાંત પૂર્ણ વિશેષ જોઈએ એ નથી. સમજાણું કાંઈ? ઓહોહો..!

કહે છે કે, પહેલે ગુણસ્થાને તો કાંઈ સાચું જ્ઞાન પણ નથી ને કાંઈ વીતરાગી અંશ પણ નથી. એ તો તદ્દન રાગ ને કષાયનું વેદન ને પરનું જ્ઞાન છે. હવે ચોથા ગુણસ્થાનમાં સ્વનું જ્ઞાન અને અંદર દ્વિતીયાના ચંદ્રમા જેટલો વીતરાગી પ્રકાશ (છે). રાગ વિનાના જ્ઞાનનું (વેદન છે). પૂર્ણ વીતરાગી આત્મા જે છે એવા આત્માનું રાગના અંશ વિના અનંતાનુબંધીના અભાવવાળો, એટલા રાગ વિનાનું જ્ઞાન અને એટલું એનું વીતરાગી વેદન હોય છે. પણ બીજના ચંદ્રમાનો પ્રકાશ જેમ થોડો છે એવો એને પ્રકાશ વીતરાગી વિજ્ઞાનનો થોડો છે. વિશેષ પાંચમા, છઠ્ઠાને જોઈએ એવો અહીંયા નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! ‘ઔર શ્રાવકકે...’ આ શ્રાવક. લ્યો! ‘ભગવાનજીભાઈ’! આ શ્રાવક કહેવાય હવે. આ બધા અત્યાર સુધી શ્રાવક હતા.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઈ નહિ આ.

શ્રાવકને એટલે કે પાંચમા ગુણસ્થાનવાળાને. કેમ પાંચમા ગુણસ્થાનમાં શું આવ્યું વિશેષ? કે ‘દો ચૌકડીકા અભાવ હૈ,...’ બીજો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો પણ પાંચમા

ગુણસ્થાનમાં, દર્શન પડિમા, પહેલી પડિમાવાળાને એનો અભાવ છે. સમગ્રય છે કાંઈ? ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર. અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય. ‘ત્રીન ચૌકડી બાકી...’ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. એ ચાર. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયની બાકી ચોથે, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયની બાકી, સંજ્વલનની બાકી. પાંચમે ગુણસ્થાને બે બાકી. પ્રત્યાખ્યાન ને સંજ્વલનના બે ભાગ બાકી. બેય. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ચારેના. બે ના ચાર ચાર. એ કહેશે ચોકડી વળી શું પાછી? મફતમાં વયો જાય નહિ.

શ્રાવકને પાંચમા ગુણસ્થાનમાં બે ચોકડીનો અભાવ છે. એટલે? આત્માનો અંતર સ્વસંવેદનજ્ઞાનનો પ્રકાશ બે પ્રકારના કષાયના અભાવવાળો વીતરાગી પ્રકાશ એને થયો છે. ચોથા ગુણસ્થાનવાળા કરતાં એનો વીતરાગભાવ વધી ગયો છે. ચોથા ગુણસ્થાનવાળા કરતાં પાંચમા ગુણસ્થાનનો વીતરાગભાવ (વધી ગયો છે). પેલાના એક કષાય મિથ્યાત્વનો અભાવ હતો, આને બે કષાયનો અભાવ છે. એટલો વીતરાગભાવ વધી ગયો છે. પણ બે ચોકડીનો અભાવ છે. ‘ઈસલિયે રાગભાવ કુછ કમ હુઆ,...’ સમગ્રય છે? ચોથાવાળા કરતાં આને રાગ કાંઈક ઓછો થયો. ‘વીતરાગભાવ બઢ ગયા,...’ જુઓ! વીતરાગભાવ ચોથે (ગુણસ્થાને) તો છે. આહાહા..! સમગ્રાણું કાંઈ?

એ પ્રત્યાખ્યાનાવરણી.. તમને પણ ક્યાં કાંઈ ખબર ન મળે ને શું કહેવું તમને? ચાર પ્રકારના કષાય છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ને ચાર પ્રકાર છે-અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, સંજ્વલન. કોઈ દિ’ મજૂરી આડે કર્યું છે કે દિ’ આ નવરાશથી? સાચી વાત છે કે નહિ? ભાઈ! આ તમારા ભત્રીજાને પૂછવું છે. એ કષાય છે. એમાં ચોથે ગુણસ્થાને (ક્રોધ, માન, માયા, લોભની એક ચોકડીનો અભાવ થાય છે). પહેલે ગુણસ્થાને મિથ્યાશ્રદ્ધા-મિથ્યાત્વ અને ચાર કષાય (છે). ચાર એટલે? અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને સંજ્વલન. અને એક એકના પાછા ચાર ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ. એવા સોળ પ્રકાર હોય છે. ત્યારે ચોથે ગુણસ્થાને અનંતાનુબંધીની એક ચોકડી ગઈ. એટલે એના ચાર ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ગયા. એટલો વીતરાગભાવ પ્રગટ થયો. પાંચમે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીની બીજી ચોકડી ગઈ. એટલે બીજા પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો અભાવ થયો એટલો વીતરાગભાવ પાંચમે ગુણસ્થાને વધી ગયો. આહાહા..! સમગ્રાણું આમાં?

‘રાગભાવ કુછ કમ હુઆ,...’ કોનાથી ઓછો થયો? ચોથા ગુણસ્થાન કરતાં. સમ્યક્દર્શનમાં મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીનો એકલો જે પર વિષયનું જ્ઞાન અને રાગ હતો, એ એકલો હતો એ છૂટી ગયો. મિથ્યાત્વ છૂટીને સ્વનું જ્ઞાન સમ્યક્માં થયું, અનંતાનુબંધી છૂટીને સ્વરૂપના આચરણની સ્થિરતા થઈ, એટલો રાગરહિત ભાવ થયો. પાંચમા ગુણસ્થાનમાં એનાથી વધારે વીતરાગભાવ વધ્યો, રાગભાવ ઘટ્યો. જુઓ! આ પાંચમા ગુણસ્થાનની પદવી! આહાહા..! આ તો.. એય..! ‘મોતીરામજી’!

મુમુક્ષુ :- પડિમા આવી કેટલામે?

ઉત્તર :- પડિમા આવી પાંચમામાં. પણ પાંચમામાં વીતરાગભાવ વધે અને પેલો વિકલ્પ રહે એ બે કષાયનો વિકલ્પ છે. સમજાણું કાંઈ? બે કષાય ટળીને વીતરાગભાવ વધ્યો અને પાંચમું ગુણસ્થાન કહેવામાં આવે છે. આહાહા..!

વીતરાગ માર્ગની... 'શ્રીમદ્' કહે છે ને? કથની ઘસાય ગઈ. વીતરાગભાવ જે છે એ ધર્મ છે. શરૂઆતથી વીતરાગભાવ તે ધર્મ, એ કથની ઘસાય ગઈ, એમ લખ્યું છે એણે. ભાવ તો નહિ પણ કથની-પ્રરૂપણા ઘસાય ગઈ છે. આહાહા..! ભગવાન ત્રિલોકનાથ પ્રભુ, મહા પદાર્થ મોટો પ્રભુ, એનો વિષય કરી ધ્યેયમાં લઈને એક કષાય અને મિથ્યાત્વનો નાશ થયો એટલો તો વીતરાગી અંશ રહ્યો, થયો. ત્રણ ભલે રહી ગયા. પાંચમે (ગુણસ્થાને) બે કષાય ગયા એટલો વીતરાગભાવ વધી ગયો, રાગભાવ ઘટી ગયો, પેલો ત્રણ હતો એ બે રહી ગયા. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- બહારમાં કાંઈ પ્રાપ્તિ છે?

ઉત્તર :- બહારમાં શું દેખાય? બહારમાં ઢોર હોય, મગરમચ્છ હોય. અંદરમાં પાંચમું ગુણસ્થાન હોય. બહારમાં મોટો રાજા હોય ને મિથ્યાદષ્ટિ હોય, સાધુ હોય ને અગિયાર અંગ ને નવ પૂર્વ ભણેલો હોય અને મિથ્યાદષ્ટિ છે. બહારની નથી, અંતરની વસ્તુ છે. સમજાણું કાંઈ?

'ઈસ કારણ સ્વસંવેદનજ્ઞાન ભી પ્રબલ હુઆ,...' પોતાને પકડવાનું જ્ઞાન પણ વીતરાગી વિશેષ થયું ને? જ્ઞાન તો હતું, પણ રાગરહિત થયું તે પકડવાનું વિશેષ (થયું). 'સ્વસંવેદનજ્ઞાન ભી પ્રબલ હુઆ,...' એમ કીધું, ભાઈ! સમજાણું? પેલો રાગ એટલો ઘટ્યો છે ને એટલો સ્વ વિષયને પકડવામાં વધ્યું છે આમ. પકડવામાં વધ્યું છે આમ અંદર. કહો, સમજાણું કાંઈ? એ અપેક્ષાએ, હોં! પેલા સ્વના લબ્ધિનો ઉઘાડ એટલો વધ્યો. રાગરહિત થયું ત્યાં એટલું પકડવામાં એને પ્રબળપણું થયું.

'પરંતુ દો ચૌકડીકે રહનેસે મુનિકે સમાન પ્રકાશ નહીં હુઆ.' મુનિને જે પ્રકાશ જોઈએ, વીતરાગી સ્વસંવેદન પ્રકાશની વાત છે, હોં! ત્રણ કષાયના અભાવથી જ મુનિને વીતરાગી પર્યાયથી આત્માનું જે વેદન છે, એવું વેદન શ્રાવકને નથી. 'મુનિકે ત્રીન ચૌકડીકા અભાવ હૈ, ઈસલિયે રાગભાવ તો નિર્બલ હો ગયા,...' મુનિ છે એને ત્રણ ચૌકડીનો અભાવ છે અને રાગ તો બળ વિનાનો થઈ ગયો. પણ છે ખરો. 'વીતરાગભાવ પ્રબલ હુઆ,...' પેલાને 'સ્વસંવેદન ભી પ્રબલ હુઆ,...' કહ્યું હતું ને? આને વીતરાગભાવ ભી પ્રબલ, વિશેષ થઈ ગયો.

ના, પછી પ્રબલ હુઆ કહ્યું છે ને? વીતરાગ (ભાવ) વધી ગયો અને સ્વસંવેદન પ્રબલ થયું, એ પણ કહ્યું હતું. પાંચમા. 'સ્વસંવેદનજ્ઞાન ભી પ્રબલ હુઆ, પરંતુ દો ચૌકડીકે રહનેસે મુનિકે સમાન પ્રકાશ નહીં હુઆ...' એમ અહીં પાછું વીતરાગભાવ પ્રબલ હુઆ. છઠ્ઠે ત્રણ કષાયનો નાશ કરીને સ્વભાવનો આશ્રય એટલો લીધો છે, એટલો વીતરાગભાવ વધી ગયો છે. સમજાણું કાંઈ? આવી વાતું તો કો'ક દિ' સાંભળવા મળતી હશે. નહિ? છ કાયની દયા પાળો, વ્રત પાળો, આ કરો, એ કરો. લ્યો! પણ હવે એમાં શું કરવાનું? જે ક્રિયા વાસ્તવિક શું છે એનું ભાન ન મળે ને આ કરો ને આ કરો. એ તો કર્તાબુદ્ધિ બહિરાત્મ બુદ્ધિ છે

અનાદિથી. સમજાણું કાંઈ?

સર્વજ્ઞ પરમાત્માને વીતરાગી પ્રકાશ પૂરો પ્રગટ્યો, તો ચોથેથી એ માયલું વીતરાગી વિજ્ઞાન પ્રગટ્યા વિના ચોથું કેમ કહેવાય? પાંચમામાં વીતરાગ વિજ્ઞાન વધી ગયું, છઠ્ઠે વીતરાગભાવ પ્રબલ થયો. ઓહો..! ત્રણ કષાયનો અભાવ સ્વરૂપને પકડવાને વીતરાગતા એકદમ પ્રબળ થઈ. ‘વહાં પર સ્વસંવેદનજ્ઞાનકા અધિક પ્રકાશ હુઆ,...’ દેખો! ‘વીતરાગભાવ પ્રબલ હુઆ...’ પેલામાં ‘વીતરાગભાવ બઢ ગયા...’ કહ્યું હતું. ચોથાથી પાંચમામાં. અહીંયા ‘સ્વસંવેદનજ્ઞાનકા અધિક પ્રકાશ હુઆ,...’ વીતરાગભાવ પ્રબળ થયો. ‘પરંતુ ચૌથી ચૌકડી બાકી હૈ,...’ સંજ્વલન ચોથો કષાય છે ને? ચોકડી એટલે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. એક એક ને પાછા ચાર ચાર.

‘ઈસલિયે છઠ્ઠે ગુણસ્થાનવાલે મુનિરાજ સરાગસંયમી હૈં.’ દેખો! પેલો રાગ બાકી છે ને? એ અપેક્ષાએ એને સરાગસંયમી કહ્યો છે. બાકી તો ત્રણ કષાયનો અભાવ વીતરાગી પરિણતિ છે અંદર. આહાહા..! અહીં તો છઠ્ઠાની વાત હજી લે છે ને? ‘વીતરાગસંયમી કે જૈસા પ્રકાશ નહીં હૈ.’ દેખો! જેવો રાગ રહિત પ્રકાશ છે એટલો છઠ્ઠામાં નથી. કારણ કે, હજી રાગ બાકી છે. સમજાણું? છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં મુનિને પંચ મહાવ્રત આદિ કે વિકલ્પ, રાગ બાકી છે. એથી એને સરાગસંયમી કહેવામાં આવે છે. એ વીતરાગ સંયમી જેવો પ્રકાશ નથી. એવો પ્રકાશ નથી પણ વીતરાગી પ્રકાશ બિલકુલ નથી એમ નહિ. જેવો રાગરહિત અંદર ચૈતન્યને પ્રકાશ, પ્રકાશને વીતરાગતાથી પકડે આગળ ગુણસ્થાનમાં, એવો છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં પ્રકાશ નથી. પાછો એનો અર્થ (એવો કરે) કે, પેલા વીતરાગી જેવા છે એવો આને નથી એટલે બિલકુલ વીતરાગી જ નથી. તો તો ચોથેથી અહીં વાત લીધી છે. એ ગૃહસ્થનું છે.

પણ આ કહેશે ને. અંતરઆત્મલક્ષણ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદનજ્ઞાન. એનો અર્થ કે, ચોથેથી બાર. એ તો પાઠ છે એમાં. વ્યાખ્યાનમાં ચોથાથી બાર એ શબ્દમાંથી નીકળીને ખુલાસો કર્યો છે. મફત નથી કર્યો. સમજાણું કાંઈ?

‘વીતરાગસંયમીકે જૈસા પ્રકાશ નહીં હૈ.’ મુનિ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવાળા, હોં! અંદર સ્વ-વિષયનું જ્ઞાન (છે) અને ત્રણ કષાયના અભાવવાળો વીતરાગી પ્રકાશ પ્રગટ્યો છે. પણ જેવો ઉપરના ગુણસ્થાનમાં વીતરાગી પ્રકાશ સંયમીને છે એવો અહીંયા નથી. ‘સાતવેં ગુણસ્થાનમેં ચૌથી ચૌકડી મંદ હો જાતી હૈ,...’ મંદ હવે કહે છે. પેલામાં છઠ્ઠે હજી આખી હતી. સાતમે મંદ થઈ જાય છે. સાતમાં ગુણસ્થાનમાં સંજ્વલન, જે ચોથો કષાય એના ચાર ભાગ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ (છે) એ મંદ થઈ જાય છે. ‘વહાંપર આહાર-વિહાર ક્રિયા નહીં હોતી,...’ સાતમા ગુણસ્થાનમાં આહાર-વિહારનો વિકલ્પ નથી, એમ કહે છે. ક્રિયા તો જડની નથી પણ એને વિકલ્પ નથી. છઠ્ઠામાં હોય એ સાતમામાં ન હોય. ઓહોહો..! ‘ધ્યાનમેં આરૂઢ રહતે હૈં,...’ એટલી તો અંદર એકાગ્રતા થઈ ગઈ છે કે એને આહાર-પાણીનો વિકલ્પ હોતો નથી.

‘સાતવેંસે છઠ્ઠે ગુણસ્થાનમેં આવે, તબ વહાંપર આહારાદિ ક્રિયા હૈ,...’ સાતમાથી

છઠ્ઠે આવે ત્યારે એને આહારના વિકલ્પનો રાગ હોય છે. પેલો સાતમે મંદ હતો એ અહીં તીવ્ર છે. સમજાણું કાંઈ? મંદ કલ્પો હતો ને ત્યાં? મંદ છે. અહીં છઠ્ઠે તીવ્ર છે. એટલો આહારનો, પાણીનો, વિહારનો-ચાલવાનો વિકલ્પ છે. ‘ઈસી પ્રકાર છઠ્ઠા- સાતવાં કરતે રહતે હૈં,...’ ઈસી પ્રકાર છઠ્ઠા સાતવાં કરતે રહતે હૈં, લ્યો! મુનિ આને કહીએ. છઠ્ઠુ-સાતમું... છઠ્ઠુ-સાતમું... છઠ્ઠુ-સાતમું હજારો વાર કર્યા કરે. છઠ્ઠે હોય ત્યારે ત્રણ કષાયના અભાવનું અને ચોથે કષાયના ઉદયનું. સાતમે હોય ત્યારે ત્રણ કષાયના અભાવ સાથે સંજ્વલનના મંદતાનું, એટલો મંદતાનો રાગ ઘટીને વીતરાગતા વધી ગઈ છે. સાતમે કષાયની મંદતા છે એટલે વીતરાગતા વધી ગઈ. એટલે ત્યાં આહાર ને પાણી લેવાનો વિકલ્પ એને નથી. હેઠે ઉતરે એટલે વળી પાછો તીવ્ર રાગ હોય છે. ત્યારે ત્રણ કષાયનો અભાવ છે, પણ કષાયની તીવ્રતા, સંજ્વલનની તીવ્રતા છે, સંજ્વલનની તીવ્રતા છે, છે એની મંદતા સાતમે હતી એની તીવ્રતા છે. સમજાણું કાંઈ? ભારે વાત કરી છે, ભાઈ! ‘વહાંપર અંતર્મુહૂર્તકાલ હૈ.’ લ્યો! સમજાણું? સાતમા ગુણસ્થાનમાં પણ અંતર્મુહૂર્ત જ કાળ રહે છે. થોડો કાળ રહે છે, હોં! એ છઠ્ઠે-સાતમે થઈને...

એ મુહૂર્તની અંદર. મુહૂર્ત એટલે બે ઘડીનું મુહૂર્ત. એની અંદર. એના ઘણા ભંગ, ઘણા ભંગ (છે). અહીં તો અંતર્મુહૂર્ત શબ્દ મૂક્યો છે. મુહૂર્ત બે ઘડીનું એક કહેવાય છે ને? બે ઘડીનું મુહૂર્ત. એની અંદર, અંદરમાં ઘણા ભાગ પછી નાનું... નાનું... નાનું... અહીં તો સાતમા ગુણસ્થાનની વાત લેવી છે.

‘આંઠવેં ગુણસ્થાનમે ચૌથીચોકડી અત્યંત મંદ હો જાતી હૈ,...’ સાતમે મંદ હતી, આઠમા ગુણસ્થાનમાં અત્યંત મંદ થઈ જાય છે. ‘વહાં રાગભાવકી અત્યંત ક્ષીણતા હોતી હૈ,...’ રાગભાવ આઠમે ઘણો ક્ષીણ થઈ જાય છે. ‘વીતરાગભાવ પુષ્ટ હોતા હૈ,...’ લ્યો! આઠમે વીતરાગભાવ પુષ્ટ થાય છે. વીતરાગભાવ પુષ્ટ હોતા હૈ, વીતરાગભાવ જ એકલો આવ્યો એમ નહિ. સમજાય છે? આઠમે વીતરાગતા છે અને નીચે એકલી સરાગતા છે, એમ નહિ. વીતરાગ ત્યારે આઠમે આવે. હેઠે તો બધું સરાગ જ છે. અહીં તો કહે છે કે, વીતરાગભાવ જેટલો સાતમે હતો એથી આઠમે વધારે પુષ્ટપણાને પામે છે. બસ, એટલી વાત છે. સંજ્વલનનો અત્યંત મંદ ભાવ થયો હતો... સ્વભાવ તરફ વીતરાગી જ્ઞાનને... છે તો ધ્યાનમાં એ. આઠમાવાળો તો ધ્યાનમાં હોય છે. પણ વીતરાગભાવ ત્યાં વિશેષ પુષ્ટ થયો છે. શુદ્ધની સ્થિતિની ધારા વધી છે. એને શ્રેણી કહેવાય છે.

‘સ્વસંવેદનજ્ઞાનકા વિશેષ પ્રકાશ હોતા હૈ,...’ લ્યો! સ્વસંવેદન એટલે પોતાને પકડવાના વેદવાનો વિશેષ પ્રકાશ. અહીંયા બાર અંગનું ને અગિયાર અંગનું જ્ઞાન વિશેષ ઉઘડી ગયું છે એમ અહીં વાત નથી લેવી. ‘સ્વસંવેદનજ્ઞાનકા વિશેષ પ્રકાશ હોતા હૈ,...’ જ્ઞાનાનંદ પ્રભુ આત્મા, એને અંદર પકડવાની એકાગ્રતા થઈ છે એમાં ઘણી નિર્મળતા વધી ગઈ છે. કહો, સમજાણું આમાં? આ તો ચોથેથી માંડીને બાર સુધી લઈ જશે. અંતરાત્માની વ્યાખ્યા કરે છે ને આ? કહો, તેથી તો કહે છે, ‘અન્તરાત્મલક્ષણવીતરાગનિર્વિકલ્પ-સ્વસંવેદનજ્ઞાનેન’.

અંતરાત્માની વ્યાખ્યા કરી છે. ચોથે વીતરાગી નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદનજ્ઞાન, પાંચમે વીતરાગી નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદનજ્ઞાન કરતાં કરતાં બારમા સુધી પૂરું થાય છે. પછી એનું ફળ છે કેવળજ્ઞાન.

‘શ્રેણી માંડનેસે શુક્લધ્યાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ.’ લ્યો! એ આઠમાથી શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ થઈ એટલે શુક્લધ્યાન-આત્માનું ઉજ્જ્વળું ધ્યાન (થાય છે). રાગ ઘણો ઘટી ગયો એટલે નિર્મળ પર્યાય દ્રવ્ય ઉપર એકાકાર થઈ. ‘શ્રેણીકે દો ભેદ હૈં,...’ એ શુદ્ધતાની શ્રેણીના બે પ્રકાર. ‘એક ક્ષપક, દૂસરી ઉપશમ,...’ એક ક્ષય કરતો સ્થિરતા પામે, એક ઉપશમ કરતો સ્થિરતા પામે. ‘ક્ષપક શ્રેણીવાલે તો ઉસી ભવમેં કેવલજ્ઞાન પાકર મુક્ત હો જાતે હૈં,...’ લ્યો! આઠમાથી જે ક્ષપક છે, સ્વરૂપની સ્થિરતા બિલકુલ ક્ષાયિકભાવે ઉપડી છે, એ તો આ ભવમાં કેવળજ્ઞાન થઈને મુક્ત થઈ જાય. સમજાણું કાંઈ?

‘ઔર ઉપશમવાલે આઠવેં, નવમેં, દશવેંસે ચ્યારહવાં સ્પર્શકર...’ ઉપશમવાળો જે આઠમે જાય, ઉપશમ શ્રેણી સ્થિર થઈને, ક્ષાયિક સમકિત પણ હોય કોઈને અને કોઈને ઉપશમ હોય. સમજાણું? એ ‘આઠવેં નવમેં દશવેંસે ચ્યારહવાં સ્પર્શકર...’ એ અગિયારમે જાય. ‘પીછે પડ જાતે હૈં,...’ ઉપશમવાળાની મુક્ત એટલી. પાછા પડી જાય. ‘સો કુછ એક ભવ ભી ધારણ કરતે હૈં, તથા...’ સો કુછ એક ભવ. સો કુછ એટલે કેટલાક. સો કુછ એટલે કેટલાક ભવ પણ ધારણ કરે. કોણ? ઉપશમવાળો.

‘તથા ક્ષપકવાલે આઠવેંસે નવમેં ગુણસ્થાનમેં પ્રાપ્ત હોતા હૈં,...’ ક્ષપક શુદ્ધતાની ઉગ્રતા વધી છે, એ તો આઠમાથી નવમે ને ન્યાંથી (પૂર્ણતા પામે છે). ‘વહાં કષાયોંકા સર્વથા નાશ હોતા હૈં,...’ ‘ગુણસ્થાનમેં પ્રાપ્ત હોતે હૈં, વહાં કષાયોંકા સર્વથા નાશ હોતા હૈં, એક સંજ્વલનલોભ રહ જાતા હૈં, અન્ય સબકા અભાવ હોને સે વીતરાગભાવ અતિ પ્રબલ હો જાતા હૈં,...’ નવમાં, નવમી ભૂમિકા-ગુણસ્થાન. ‘ઈસલિયે સ્વસંવેદનજ્ઞાનકા બહુત જ્યાદા પ્રકાશ હોતા હૈં,...’ સ્વસંવેદનજ્ઞાનનો ઘણો વધારે પ્રકાશ થાય છે. ઓલી વીતરાગતા વધી એટલો પ્રકાશ વધ્યો. ‘પરંતુ એક સંજ્વલનલોભ બાકી રહનેસે વહાં સરાગચરિત્ર હી કહા જાતા હૈં.’ દેખો! પેલાને સરાગસંયમી કહ્યો, અહીં સરાગચરિત્ર કહેવામાં આવે છે. રાગસહિત છે ને થોડું. ‘દશવેં ગુણસ્થાનમેં સૂક્ષ્મ લોભ ભી નહીં રહતા,...’ સૂક્ષ્મ લોભ રહે છે પણ છેલ્લે નથી રહેતો, એમ કહે છે. ‘તબ મોહકી અઘાઈસ પ્રકૃતિયોંકે નષ્ટ હો જાનેસે વીતરાગચરિત્ર કી સિદ્ધિ હો જાતી હૈં.’ દસમામાં થોડો લોભ રહે છે.

‘દશવેંસે બારહવેંમેં જાતે હૈં, ચ્યારહવેં ગુણસ્થાનકા સ્પર્શ નહીં કરતે,...’ કોણ? ક્ષપકવાળા. ‘વહાં નિર્મોહ વીતરાગીકે શુક્લધ્યાનકા દૂસરા પાયા (ભેદ) પ્રગટ હોતા હૈં, યથાખ્યાતચરિત્ર હો જાતા હૈં. બારહવેંકે અંતરમેં જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, અંતરાય ઈન તીનોંકા વિનાશ કર ડાલા,...’ વિનાશ કર ડાલા. જોયું? વિનાશ થઈ જાય છે. ‘મોહકા નાશ પહલે હી હો ચુકા થા,...’ મોહનો નાશ તો પહેલાં થયો હતો. ‘તબ ચારોં ઘાતિકમોંકે નષ્ટ હો જાનેસે તેરહવેં ગુણસ્થાનમેં કેવલજ્ઞાન પ્રગટ હોતા હૈં,...’ વર્તમાન એ વસ્તુ નથી એટલે

બહુ ટૂંકું કરીને વર્ણવી છે. ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા, સાતમાનું સ્પષ્ટીકરણ વધારે છે. ‘વહાંપર હી શુદ્ધ પરમાત્મા હોતા હૈ,...’ ત્યાં પૂર્ણ પરમાત્મા તેરમા ગુણસ્થાનમાં થાય છે. ‘અર્થાત્ ઉસકે જ્ઞાનકા પૂર્ણ પ્રકાશ હો જાતા હૈ, નિઃકષાય હૈ.’

હવે આ છેલ્લો શબ્દ હતો ને? કે, ‘અન્તરાત્મલક્ષણવીતરાગનિર્વિકલ્પસ્વસંવેદનજ્ઞાનેન’ અથવા પાઠ શું હતો? જુઓ! ‘મુણિ સણ્ણાણેં ણાણમડ જો પરમપ્પ-સહાડ’ ‘સણ્ણાણેં’ શબ્દ પડ્યો છે ને? ‘સણ્ણાણેં’ નો અર્થ ‘સ્વજ્ઞાનેન’ કર્યું છે, હોં! ‘સ્વજ્ઞાનેન’ કર્યું છે. સંસ્કૃત. પેલો ‘સણ્ણાણેં’ શબ્દ છે ને? એનો ‘સ્વજ્ઞાનેન’ એવો (પાઠ) કર્યો છે. એની આ વ્યાખ્યા છે, આ ‘સણ્ણાણેં’ શબ્દની આ બધી વ્યાખ્યા છે. એની ટીકા આ છે ‘અન્તરાત્મલક્ષણવીતરાગ-નિર્વિકલ્પસ્વસંવેદનજ્ઞાનેન જાનીહિ’ ‘મન્યસ્વ’ છે ને? ઈ. એની આ વ્યાખ્યા કરી આટલી બધી, લ્યો!

‘ચોથે ગુણસ્થાનસે લેકર બારહવેં ગુણસ્થાન તક તો અંતરાત્મા હૈ,...’ આ બધી વ્યાખ્યા બારમાં સુધી અંતરાત્માની કરી. સ્વસંવેદન વીતરાગી જ્ઞાન. ‘ઉસકે ગુણસ્થાન પ્રતિ ચઢતી હુઈ શુદ્ધતા હૈ,...’ પાંચમે શુદ્ધતા વધી, છઠ્ઠે ગુણસ્થાન, ગુણસ્થાન વધતી જતી. ‘ઔર પૂર્ણ શુદ્ધતા પરમાત્માકે હૈ,...’ લ્યો! કેવળીને પૂરું થયું. ‘યહ સારાંશ સમજના.’ અંતરાત્માની વ્યાખ્યા બહુ સરસ થઈ. ચોથેથી બારમા સુધી પાઠમાં ‘સણ્ણાણેં મન્યસ્વ’ ‘સણ્ણાણેં મન્યસ્વ’ અંતરાત્મા એની આ બધી વ્યાખ્યા ટીકામાં ટૂંકી કરીને એનો વિસ્તાર જ આ કરેલો છે. ઘરનું કાંઈ નથી, હોં! એમ કહે છે, ઘરનું નાખ્યું છે. પાઠમાં છે, ‘મુણિ સણ્ણાણેં ણાણમડ’ છે ને. અને જ્ઞાનમયનો અર્થ જ પાઠમાં કર્યો ‘જ્ઞાનમયં કેવલજ્ઞાનેન નિર્વૃત્તમિતિ’ એકલો આત્મા. એનું વેદન શરૂ થઈ ચોથે અને બારમે અંતરાત્માનું પૂરું થયું. અંતરાત્માની અપેક્ષાએ પૂરું, પૂર્ણ પ્રકાશ તેરમે પૂરો થાય છે. આવી સ્થિતિને અંતરાત્મા કહેવામાં આવે છે.

(શ્રોતા : પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

અથત્રિવિધાત્મસંજ્ઞા બહિરાત્મલક્ષણં ચ કથયતિ -

૧૩) મૂઢુ વિચક્ષણુ બંધુ પરુ અપ્પા તિ-વિહુ હવેઙ્ઠા

દેહુ જિ અપ્પા જો મુણઙ્ઠા સો જણુ મૂઢુ હવેઙ્ઠા||૧૩||

મૂઢો વિચક્ષણો બ્રહ્મ પર: આત્મા ત્રિવિધો ભવતિ।

દેહમેવ આત્માનં યો મનુતે સ જનો મૂઢો ભવતિ||૧૩||

મૂઢુ વિચક્ષણુ બંધુ પરુ અપ્પા તિવિહુ હવેઙ્ઠા મૂઢો મિથ્યાત્વરાગાદિપરિણતો બહિરાત્મા, વિચક્ષણો વીતરાગનિર્વિકલ્પસ્વસંવેદનજ્ઞાનપરિણતોડન્તરાત્મા, બ્રહ્મ શુદ્ધબુદ્ધૈકસ્વભાવ: પરમાત્મા। શુદ્ધબુદ્ધસ્વભાવલક્ષણં કથ્યતેશુદ્ધો રાગાદિરહિતો બુદ્ધોડનન્તજ્ઞાનાદિચતુષ્ટયસહિત ઇતિ શુદ્ધબુદ્ધસ્વભાવલક્ષણં સર્વત્ર જ્ઞાતવ્યમ્। સ ચ કથંભૂત: બ્રહ્મ। પરમો ભાવકર્મદ્રવ્યકર્મનોકર્મ-

રહિતઃ। એવમાત્મા ત્રિવિધો ભવતિ। દેહુ જિ અપ્પા જો મુણ્ણ સો જણુ મૂહુ હવેઙ્ગ વીતરાગનિર્વિકલ્પ-
સમાધિસંજાતસદાનન્દૈકસુખામૃતસ્વભાવમલભમાનઃ સન્ દેહમેવાત્માનં યો મનુતે જાનાતિ સ જનો
લોકો મૂઢાત્મા ભવતિ ઇતિ। અત્ર બહિરાત્મા હેયસ્તદપેક્ષયા યદ્યપ્યન્તરાત્મોપાદેયસ્તથાપિ
સર્વપ્રકારોપાદેયભૂતપરમાત્માપેક્ષયા સ હેય ઇતિ તાત્પર્યાર્થઃ॥૧૩॥

ત્રીન પ્રકારકે આત્માકે ભેદ હૈં, ઊનમેંસે પ્રથમ બહિરાત્માકા લક્ષણ કહતે હૈં -

ગાથા - ૧૩

અન્વચાર્થ :- [મૂઢઃ] મિથ્યાત્વ રાગાદિરૂપ પરિણત હુઆ બહિરાત્મા, [વિચક્ષણઃ] વીતરાગ
નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદનજ્ઞાનરૂપ પરિણમન કરતા હુઆ અંતરાત્મા [બ્રહ્મા પરઃ] ઔર શુદ્ધ-બુદ્ધ
સ્વભાવ પરમાત્મા અર્થાત્ રાગાદિ રહિત, અનંત જ્ઞાનાદિ સહિત, ભાવદ્રવ્ય કર્મ નોકર્મ રહિત આત્મા
ઇસપ્રકાર [આત્મા] આત્મા [ત્રિવિધો ભવતિ] ત્રીન તરહકા હૈ, અર્થાત્ બહિરાત્મા, અંતરાત્મા,
પરમાત્મા, યે ત્રીન ભેદ હૈં। ઇનમેંસે [યઃ] જો દેહમેવ દેહકો હી [આત્માનં] આત્મા [મનુતે] માનતા હૈ,
[સ જનઃ] વહ પ્રાણી [મૂઢઃ] બહિરાત્મા [ભવતિ] હૈ, અર્થાત્ બહિર્મુખ મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ।

ભાવાર્થ :- જો દેહકો આત્મા સમજતા હૈ, વહ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સમાધિસે ઉત્પન્ન હુએ
પરમાનંદ સુખામૃતકો નહીં પાતા હુઆ મૂર્ખ હૈ, અજ્ઞાની હૈ। ઇન ત્રીન પ્રકારકે આત્મા ઔમેંસે બહિરાત્મા
તો ત્યાજ્ય હી હૈ- આદર યોગ્ય નહીં હૈ। ઇસકી અપેક્ષા યદ્યપિ અંતરાત્મા અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ વહ
ઉપાદેય હૈ, તો હી સબ તરહસે ઉપાદેય (ગ્રહણ કરને યોગ્ય) જો પરમાત્મા ઊસકી અપેક્ષા વહ અંતરાત્મા
હેય હી હૈ, શુદ્ધ પરમાત્મા હી ધ્યાન કરને યોગ્ય હૈ, ઈસા જાનના॥૧૩॥

હવે ત્રણ પ્રકારના આત્માની સંજ્ઞા અને બહિરાત્માનું લક્ષણ કહે છે.

ભાવાર્થ : મૂઢ મિથ્યાત્વ રાગાદિરૂપે પરિણમતો બહિરાત્મા છે, વિચક્ષણ વીતરાગ
નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદનજ્ઞાનરૂપે પરિણમતો અંતરાત્મા છે, પરમ ભાવકર્મ, દ્રવ્યકર્મ,
નોકર્મરહિત-બ્રહ્મ-શુદ્ધબુદ્ધ-એક સ્વભાવી પરમાત્મા છે. શુદ્ધ, બુદ્ધ સ્વભાવનું સ્વરૂપ
કહેવામાં આવે છે. શુદ્ધ અર્થાત્ રાગાદિથી રહિત, બુદ્ધ અર્થાત્ અનંતજ્ઞાનાદિ ચતુષ્ટય
સહિત, એ પ્રમાણે શુદ્ધ, બુદ્ધ, સ્વભાવનું સ્વરૂપ સર્વત્ર જાણવું. એ રીતે આત્મા ત્રણ
પ્રકારે છે.

વીતરાગનિર્વિકલ્પ સમાધિથી ઉત્પન્ન, એક (કેવળ) સદાનંદરૂપ, સુખામૃત સ્વભાવને
નહિ પ્રાપ્ત કરતો, જે દેહને જ આત્મા માને છે તે મૂઢાત્મા છે.

અહીં (આ ત્રણ પ્રકારના આત્મામાંથી) બહિરાત્મા હેય છે, તેની અપેક્ષાએ જો કે
અંતરાત્મા ઉપાદેય છે તો પણ સર્વ પ્રકારે ઉપાદેયભૂત પરમાત્માની અપેક્ષાએ તે હેય છે.
એવો તાત્પર્યાર્થ છે. ૧૩.